

A háború és az irodalom.*

Írta: dr. Gyulai Ágost, paedagogiumi tanár.

Van a leggondolkodóbb, eszmékben leggazdagabb magyar poétának, Arany Jánosnak, egy szép költeménye, melyet 1850-ben hazafiúi érzéseinek legfájdalmasabb konvulziói között írt. Címe: *Gondolatok a béke-kongresszus felől*. Akkoriban volt ez, mikor alig egy esztendeje zajlottak le szabadságharcunk nagy és véres eseményei s nemzetünk bús elnyomatás terhe alatt nyögött. Éppen ezért a költemény talán szomorú anakronizmusnak tűnhetett föl, a harcoknak és következményeiknek iszonyataiból még föl sem ocsúdott nemzet előtt, mert amily rajongva ismerte el benne Arany az örök béke és nyugalom gondolatának nagyságát, melyet «képzelní is dicső, fenséges eszme», épp olyan mély logikával tagadta annak lehetőségét. Érzékeny lélekkel szenvedte végig a nem sokkal előbb dúlt háború? események iszonyatait, békés házatája pusztulását, hazája legjelesebbjeinek szertehullását, leg-

* Először megjelent a «Budapesti Szemle» 1915. júl. füzetében.

jobb barátja véres elestét a harcmezőn, a nemzet félisteneinek szörnyű végét a bitón; ez emlékek még sok óv multán is mély fájdalommal töltötték el őt, de az emberiség történetébe mélyen belelátó lelkével közvetlenül az események lezajlása után nem tudott hinni, bízni az örök békében, sőt annak jogosultságában sem; józan megfontolással intette a béke-kongresszus tervével fáradozókat, hogy hagyják el a meddő vitát, bölcs Isten az, aki rendel. Ebben a költeményében mondotta ki, hogy az embernek az a tiszte: legyen «békében, harcban ember!» Amennyire nem volt, minden látszat ellenére is, időszerűtlen akkor, közvetlenül a legvéresebb események után, a költő intelme, éppen úgy nem az most sem, mikor a ma dúló háborúnak ki tudja, mily véres s talán egészen újszerű fejezetei várnak reánk, mikor mindinkább lángba borul a világnak a harcok tüzétől eddig megkímélt része is.

Soha egyszerűbb szavakkal nem mondta ki egy költő sem az ember földi hivatását, mely a maihoz hasonló időkben is biztos iránytűje lehet mindenkinek: békében, harcban ember. Valóban nem is kezdhették a magyar irodalom tanítói tanításaikat szebb gondolatok magyarázásával a mostani iskolai év kezdetén, mely már a háború napjaira esett, mint ezeknek az igéknek fejtegetésével.

Mily nehéz időket élt át azóta a mi nemzetünk is és e zord idő alatt mennyire igazat kel-

lett adnunk a költő szavának. Nem volt szabad e nehéz napok alatt sem megfeledkezni nagy emberi hivatásunkról, mely a harc idején reánk várakozik, nem volt szabad zúgolódnunk a reánk kényszerített, mérhetetlen áldozatokkal járó háború fölött; hozzá kellett szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy magasabb hatalmak végezték ezt felőlünk, egyenesen azért, hogy alkalmunk legyen a bennünk rejlő, szunnyadó, hamvadó nagy értékek, a szó legnemesebb értelmében vett emberi erények kifejtésére.

Nem volt szabad csüggednünk, kétségbeesnünk akkor sem, mikor az első hetekben kételyek szállották meg a lelkeket, különösen azokét, kik – mint az iskola emberei – egész valójukkal hozzáfórtottak a kultúra üdvözítő erejének gondolatához s azt világnézetükké avatták. Hinnünk kellett a költőnek, el kellett fogadnunk nagy gondolatát. S ebben különösen elősegített az a kutatás és gondolkodás, mely éppen ebben az irányban széles körökben megindult. A két, köznapi felfogás szerint oly ellentétes dolognak, a háborúnak és a kultúrának kapcsolatára vonatkozólag általánosságban is fölvetődött a kérdés, és a részletekben is sok olyan szempont érvényesült, melyre azelőtt nem gondoltunk. Szinte váratlanul tolt elötérbe napról-napra a kérdések egész halmaza. Szerencsére e kérdések nem maradtak felelet nélkül. Nem kételkedünk benne, hogy a velünk harcban álló ellenséges kultúrnemzetek

gondolkodói is lelkiismeretük mérlegére tették e kérdést, de bizonyos, hogy leginkább csodálatos pszüchéjű barátaink, a németek, voltak azok, kik – egyenesen kultúrájukat védő szent háborúnak tekintvén önvédelmi harcukat – egész lelkükkel érdeklődtek a háború és kultúra kapcsolatainak problémája iránt s bár ellenfeleiktől sűrűn kapták a «barbár» nevet, mégis valósággal alaphangjává tették e kérdést egész háborús gondolkodásuknak. Aki csak részes volt a német kulturélet vezetésében, író és tudós, művész és gondolkozó, a szellem egész arisztokráciája mind hozzájárult e kérdés tisztázásához. A kultúra és civilizáció fogalmainak s egymáshoz való viszonyának megvilágításából fejtettek ki a vigasztaló nagy gondolatot, mely a háború vérzivatarjai közt világosan kialakult, hogy «mindabból, amire büszkék voltunk, csak a tiszta szellemi erő, a benső vívmány, a tetterő maradhat meg érték gyanánt». Ez óriási tanulság eredménye volt tehát az a tétel, hogy «a háború minden időben nemcsak a fegyveres erők nagy examene volt, hanem próbára tette a közösség nagy erkölcsi erejét is. A kultúrember előtt a béke az erkölcsileg értékes; a háború csak másodsorban, közvetve az; de a hosszú békének is megvannak erkölcsi, antikulturális veszedelmei: a merőben kereskedelmi szellem, önzés, elpuhultság, alacsony gondolkodás, erkölcsi rothadás, – míg a háború viszont a legnemesebb erényeket tudja

kifejteni: a bátorságot, lemondást, kötelességteljesítést, áldozatkészséget. Ki merné tehát végleg kimondani, vajjon az erkölcsi és kulturális veszteség vagy a nyereség nagyobb-e, mely a háborúból fakad?» Csak meg kell találni a háborúhoz szükséges erkölcsi álláspontot s világosan kitűnik előttünk, hogy a háború a kultúremberre nézve értéktelen és értelmetlen valami nem lehet, a kultúrátlanságba való visszaugrást nem jelenti, aminek ez alkalommal is első pillanatra fölfogni hajlandók voltunk, vagyis nemcsak egyedül mint értékromboló, hanem, mint építő erő is szerepel. Statisztikailag mutatták ki már a régebbi háborúk után következő idők szociológiáját vizsgáló tudósok, hogy a háború emberanyag-pusztításait az elviharzott hadi idők után ösztönszerűleg pótolni törekszik a természet igen értékes termékenységgel. Hozzátehetjük ehhez, hogy az emberanyag, mely a nagy háborúk után jut szerephez a nemzetek s az emberiség történetében, ha talán a háborúért való lelkesedésben hátrább marad is a harcok idők generációjánál, szociológiai értékes eszmékkel és rendszerekkel, az értelmi haladás s az akarati elhatározás erejével jobban föl van fegyverezve. Szóval nemcsak az emberiség vegetatív élete, hanem a kulturális élet is ki akarja használni s ki is használja a háborús idők utáni értékemelkedéseket. Ilyen értelemben sem tagadása a háború annak a művelődésnek, melyet az emberiség oly hosszú időn

át teremtett; olyan inkább, mint egy emelőgép, mely a fejlődés mind magasabb régióiba viszi föl az emberiséget. Különösen nem lehet a háború pusztá tagadás arra a nemzedékre, melynek egy-egy nagy háború minden fölemelő érzésével, leverő szorongásával, érzelemhullámszállásával az ő valóságos élményei közé tartozik. S ha egy-egy ilyen generációt egész belső világában átalakít, mint amire pl. ma is kilátás van s ez az átalakítás, megújítás paedagogiai erővé is növekszik vagyis olyanná, mely nemcsak a felnőttek önálló, eszmélő gondolkodását próbálja átgyúrni, hanem a jövő számára növekedő ifjúságét is egészen eredetileg a maga tanulságai szerint alakítja, lehet-e akkor tagadni a háború építő, alkotó erejének felsőbb voltát a romboló erő fölött?

Ilyen módon lesz a háború értékes erő paedagogiai szempontból is.

Hogy a háború mi mindennel van szoros kapcsolatban, azt – úgy gondolom – általában nem kell külön részleteznem. Ezt magunkon tapasztaltuk mindannyian. Nem volt váratlan évek óta s mégis hirtelenül, meglepetésszerűen rontott reánk. Első percétől kezdve teljesen abszorbeálta egész életünket, lefoglalt lelkünk mélyéig, befurakodott könyörtelenül társadalmi és magánéletünk minden mozzanatába; hirtelen azon vettük észre magunkat, hogy nincsen a világon semmi, amit nem a háború szempontjából kellene tekintenünk; mint egy nagy, egész világunkat betöltő árnyék

állott lelkünk háttérében, melytől szabadulni nem tudunk. Hiába is tagadnék ezt, mert vannak, akik tagadni szeretnék. Gazdasági, technikai, társasági élet, ipar, kereskedelem, közlekedés, művészet, tudomány, vallási érzésvilágunk, stb., s mind ami anyagi és szellemi formája a differenciált életnek képzelhető, vonzása körébe jutott. Ennek legjobb képét az újságok adják 9-10 hónap óta, többnyire nincs egyetlen rovatuk, egyetlen soruk a vezércikktől az utolsó apróhirdetésig, mely a világhírhírtől ne volna kapcsolatban. Mindezen viszonylatok tanulságainak végigtekintése – bármennyire fáraszt már bennünket – rendkívül érdekes, de ki győzné valamennyit végiggondolni?

A nagy komplexumból, mely ilyen módon a háború és a kultúra egyes területei közötti kapcsolatból alakul, ezúttal különösebben a háború és irodalom viszonyát óhajtom kiemelni, annak paedagogiai vonatkozásaival együtt, vagyis a háború összetartozását az emberi kultúra azon nagyszerű virágzó fájával, mely a jövő nemzedékek lelki táplálására már annyi értékes gyümölcsöt hozott.

Természetszerűen a háború és az irodalom összefüződésére vonatkozó vizsgálódásoknál is sokféle szempont érvényesülhet, melyek mindegyikéből érdekes megfigyelések és megállapítások folyhatnak. Egyik-másik szempont taglalása különösebb figyelmet keltve szerepelt is legutóbbi hónapjaink

szellemi életében. Mindenki megfigyelhette például az irodalom társadalmi életének megbénulását a háború első hónapjaiban, ami irodalmi társaságaink működésének elhallgatásában, színházaink jórészenek némaságában, az irodalmi termelés, a könyvkiadás megszűnésében, a folyóiratok terjedelmének csökkenésében s ehhez hasonlóknak jelentkezett. Mintha a régi mondás parancsszavának engedve csakugyan elhallgattak volna a műzsák a fegyverek zajában.

Vagy jól emlékezhetünk még arra, hogy két előkelő politikusunk, kik egyúttal írók is, egy kis parázs polémiában miként iparkodott tisztázni azt a kérdést, hogy szólhat-e és szóljon-e a háború idején az irodalom? Egyik épp oly erővel próbálta igazolni a maga tételének igazságát, hogy a háború idején nincs semmi más, csak éppen a háború, nincs tehát jogosultsága az irodalomnak sem, mint a másik, aki azt hangoztatta, hogy az egész nemzeti életnek hiánytalanul kell funkcionálnia a háború ideje alatt, tehát az irodalomnak is, sőt ennek meg különösebb pontossággal a szokottnál. Mintha mindezt, amiről itt szó volt, erőltetni lehetne, mintha ezt elméleti vitatkozások döntenék el! Hiábavaló is volt az akadémikus vita, az életnek magának teljesen szabadon kellett döntenie ebben a problémában.

Fölmerült továbbá az a kérdés is, hogy mi a kívánatos, az irodalom mely termékei tartásuk

meg eltéphetetlen kapcsolataikat a háborús lélekkel, vagyis mik legyenek mostanában olvasmányaink? S az a látszólag furcsa kíváncsiság, mely erre vonatkozólag egy német lapnak körkérdésében nyilatkozott, csak úgy mellékesen érdekes tisztázására vezetett annak, hogy a háború az igazi irodalmi értékeket nem devalválhatja a józanul Ítélok szemében, még ha ellenséges nemzet szellemi életének kohójából kerültek is elő. Shakespeare, Molière és Dante pl. sohasem vesztek el értéküket, nemzetük akármilyen viszonyban áll is hozzánk. «Sohse feledjük, hogy a művészet az egész világnak!» – ezt felelte arra a kérdésre Alois Brandi, a berlini egyetem tanára.

A legtöbb gondot a háború és irodalom kapcsolatának az a momentuma okozta, hogy mi történjék az ellenséges népek irodalmának uralmával, mely elől éppen a németek s mi magyarok – nem hiába vagyunk most hadi és szívbeli szövetségestársak – sohasem tudtuk emancipálni magunkat. A franciák és angolok sohasem törődtek nagyon a német irodalomból, a költők és filozófusok nemzetének irodalmából felénk sugárzó erővel, míg a hatalmas német erő hányszor hajtotta fejét mai ellenfelei szellemének igájába. Rólunk nem is szólván, kik mindig a legfogékonyabbak voltunk idegen eszmék iránt, habár azután viszont leginkább tudtuk őket lelkünk teljeseen sajátos, nemzeti tartalmává átala-

kítani. Ezzel a kérdéssel sokat foglalkozóit s benne radikális álláspontot kívánt elfoglalni a német röpiratok óriási áradatának nem egy terméke, azonban voltaképen mindig bizonyos okos engedékenységgel.

Ugyanennek a gondolatnak egyik magasabb formája az is, hogy van-e hát tulajdonképen, lesz-e hát ezentúl világirodalom s a világháború mily hatással lehet rá? Ez csakugyan izgató kérdés; azonban tulajdonképen már régen izgató, majdnem azóta, mikor – mintegy 100 évvel ezelőtt – Goethe magát a *világirodalom* szót megalkotta. A világháború csak újabb alkalmat adott reá, hogy e kérdés ismét megvitatás tárgyává legyen Alexander Bernátnál – nem is először – a «Budapesti Szemle» márciusi füzetében.

Mindezek s más hasonló kérdések azonban, bár rendkívül érdekes gondolatokra vezethetnének bennünket s bár tagadhatatlanul a háború és irodalom egyes kapcsolatainak tisztázását célozzák, ezúttal nem tárgyai, legalább nem főtárgyai vizsgálódásomnak. Ezek az irodalom és a háború külső, inkább esetleges és momentán összefüggésére vonatkoznak, míg minket az a belső, tartalmi kapcsolat érdekel, hogy a háborúk hogyan és mikor, milyen törvények szerint termékenyítik meg az irodalmat értékes alkotásokra s miképen lesznek ezúton a nemzeti nevelés eszközeivé.

A nemzetek alakulásának történetében minden

egyébnél világosabb előttünk az, hogy egy-egy népcsoport tagjait a közös eredet mellett – sőt néha szorosán véve még anélkül is – s a közös nyelv érvénye mellett közös célokért való küzdelmek, harcias események sorozata s a velük kapcsolatos művelődési motívumok kovácsolják össze azzá az egységes egésszé, amit nemzetnek nevezünk. Kiknek már ősei és atyái együtt küzdöttek földjükért, övéik védelméért, kiknek lelki világa is összeforrott közös ideálokban, azokat többé szét nem tördelheti, szét nem szórhatja a történelmi viharok szele sem. A háborúk, melyek szakadatlanul betöltik az emberiség történetét, nem enyésztek el soha nyom nélkül, hanem nagy szerepet játszottak a nemzetek kialakulásában. De a már megalakult nemzetek sem pihenhetek meg a béke puha párnáin, mert a háborúk, melyek teremtették őket, lettek fönntartó erejüké is. Nézzük végig a világhistoria véres lapjait, van-e nemzet, mely nacionális életének fejlődése közben csak 100 esztendőt is bókén tölthetett volna. A legkisebb nemzet története is háborúkban éli életét, szóval a nemzeti élet fejleményeinek egyike: a nemzeti történelem minden népnél háborúk sorozatában határozódik meg.

Az utóbbi évtizedekben divatos irányzattá vált arról beszélni, hogy a történelem helytelen utakon járt, mikor föladatát a nemzetek háborúinak s csatáinak s azok következményeinek elbeszélésében látta; ósdinak, ostobának mondták ezt az

eljárást s anathemát mondtak reá a modern tudomány nevében. Az emberiség gazdasági élete rajzának, az ú. n. szociológiai fölfogásnak kellett érvényesülnie ezentúl s az állítólagos újítók talán nem vették észre, hogy új elnevezés alatt voltaképpen ők is csak a régi eljárást követték. Lassanként az iskola is ennek az irányzatnak hatása alá került; éppen azért valósággal megváltás gyanánt hangzottak Ziegler Theobaldnak, a straszburgi egyetem egykori hírneves paedagogusának bátor szavai mindjárt a mostani háború első napjaiban: «Történeti óráidon beszélj sokat a csatákról és háborúkról s örülj, hogy ezt ismét megteheted anélkül, hogy kifogásolnák».

Azonban a nemzeti életnek nemcsak fizikai, hanem szellemi erői is vannak: közös nyelv, közös vallás, közös világfelfogás, közös lelki élet, közös anyagi és szellemi műveltség, más szóval: a nemzeti kultúra ideáljai. Ezeknek ereje nem kisebb a legtávolabb vivő fegyver, a legvéresebb harcok hatásánál sem. A nemzeti kultúra épp úgy építője a nemzet életének, mint a nemzeti történelem, épp úgy fönntartó ereje is, mint a történelmet alkotó nagy küzdelmek. A nemzeti kultúra s benne annak egyik legszebb virág irodalom tehát bizonyára a nemzeti élet legértékesebb fejleményei közé tartozik.

Ha tehát a nemzeti történelemnek – benne a háborúknak – és a nemzeti kultúrának – benne az irodalomnak közös forrását tekin-

tetbe vesszük, nem nehéz megállapítanunk, hogy a kettő között benső viszony és állandó kapcsolat áll fön. Olyan törvényszerűség ez, melynek természetesen a világ minden nemzete alá van vetve. Alig találhatnánk azonban jobb példát s hozzánk közelebb állót ezek igazolására a magunkénál. A magyarság történetének vizsgálata a csak kissé mélyebben gondolkodó elme előtt könnyen föltárja azt az igazságot, hogy nemzeti kultúránkat s benne a magyar irodalmat a nemzeti élet számos viszontagságai, nemcsak szellemi küzdelmei, hanem véres harcai is alakították, mert nincs ma az európai nemzetek között egy sem – pedig van egy-két valamivel régibb a magyarnál – melynek oly sok és oly véres küzdelmeket kellett volna vívnia fönnmaradásáért, mely oly állandó bástyája lett volna a keletről nyugat felé támadó hódítások és háborús törekvések elleni védelemnek. Nem volt nép, mely többet vérezett, többet szenvedett volna, melyre súlyosabban hullottak volna a sors csapásai s mely – mint a mai fölemelő események mutatják – a sok pörölyütés alatt erősebben forrott volna össze nemzetté, mint a mienk. De nem is volt nép, melynél ezek a küzdelmek élesebben kialakították, jobban kidomborították volna az irodalom nemzeti jellegét. Ami más népek irodalmában itt-ott, egyes korszakokban elvétve megjelenő sajátosság volt, a nemzetet védő, a nemzetet nevelő hazafias szellem a mienk-

ben uralkodó alaphang volt kezdettől mindvégig. Ez az alaphang adott indítékot és jogot a Toldy Ferenc utáni magyar tudományosságnak arra a felfogásra, hogy Beöthy Zsolttal a nemzeti érzés sorsának hullámvázát avassa egész irodalmunk viszontagságainak és fejlődésének vizsgálatában fõszempontjává.

Ha már most ezek elõrebocsátása után paedagogiai látókõre emelkedünk s áttekintjük a ránk örökségül jutott, megdõnhetetlen értékûeknek bevált nemzeti nevelõ eszközeinket, akkor különösen nemzeti harcaink történetében s az ezek nyomán járó háborús irodalomban, helyesebben mondva háborús költészetben találunk két olyan kultúrjavat, mely mindenekfõlött alkalmas igazi hazafias érzés és lelkesedés nevelésére. A háborúk történetének és a háborús költészetnek, mint a nemzeti nevelés eszközeinek jellege, t. i. éppen abban áll, hogy az ifjú lelkeket hazafias világba helyezi át, s e két eszköz segédelmével bármely idõben is hazafias légkört teremtünk számukra, melynek kimondhatatlan fontossága van a nemzeti érzés fejlesztésénél. Nemzeti érzés nélkül nincs jövendõnk, ezt a mai háború fényesen igazolta. Nemzeti érzés az az állandó készenlét nemzeti javaink védelmére, mely künn a harcmezõn vagy itthon rendes munkakörünkben készen áll minden szükségesnek megtevésére, minden áldozat meghozatalára.

Minthogy tehát ezen a módon az irodalom

beleilleszkedik a nemzetnevelés szolgálatába, nem érdektelen megvizsgálunk, hogyan érvényesülnek a háború motívumai a magyar irodalomban és költészetben.

Az irodalomnak és költészetnek örök motívumai voltak a harcok és háborúk. Nemcsak az egyének lelki harcai voltak azok, – nagy érzelmek, indulatok, nagy szenvedélyek szüleményei – melyek hozzájárultak az irodalmi fajok gazdagságának megteremtéséhez, hanem a nemzeti történelem nagyszerű háborús eseményei is. A magyar nemzet honfoglaló küzdelmei; háborúi, melyeket konszolidálódása kedvéért kellett folytatnia a középkorban; önvédelmi harcai a török hódítás ellen; szabadságharcai a kuruc időkben; nagy szabadságharcunk a XIX. század közepén: a főbb szakaszok, melyek majdnem összeforrva s együtt adják a magyarság 1000 éves történetét. Mindezek gazdagon táplálták költészetünket s nélkülök jellege aligha alakult volna olyanná, aminőnek ismerjük.

Bizonyára a harcok közepette fakadó érzelmek voltak azok, melyek minden ilyen alkalommal elsősorban törekedtek költői kifejezésre. A nemzeti harcok lírájának gazdagsága páratlan a mi költészetünkben. Ennek látványa adta Gyulai Pál tollára azokat a szavakat, hogy «A magyar líra rövidben a nemzet történelme. Egy európai nemzet líráján sem rezdült meg annyiszor a hazafiság húrja, mint a magyarén. Nem ok nélkül.

Egyetlen európai nemzet sem küzdött annyit lételeért s a nemzeti fájdalomnak lehetett-e táplálóbba forrása, mint a mi viszontagságos életünk. »

A lira mellett azonban a lassabban járó epikai költészet is gazdag forrását találta a nemzeti háborúban. A mondák, a balladák és eposzok világa egymás után népesült be hősi harcaink nagy eseményeinek résztvevőivel. A honfoglaló küzdelmekről legutolsó szabadságharcunk hatalmas eseménysorozatáig nincs egy sem, melynek nyomait többé-kevésbé meg ne találják eseményes költészetünkben.

Hogy a drámai költészet volt az, mely legkésőbb fordult hozzá nemzeti háborús eseményeink gazdag tárházához s csak századok múltán találta meg és dolgozta föl a bennük rejlő drámai témákat, azt természetszerűen megmagyarázzák a drámai költészet művészi föltételeinek sajátosságai és a magyar drámai költészet késői kifejlődése. A háborús események tehát mindenkor elsősorban hatottak a lírikusra, valamivel később az epikus költőre, míg a drámaírónak meg kellett kapnia azt a kellő perspektívát, mely nélkül drámai felfogásra, különösen pedig a tragikai tárgyak felfogására nincsen lehetőség. Még így is bizonyos azonban, hogy a magyar háborús irodalom és költészet legjobb alkotásai nem dráma-irodalmunkban, hanem vegyesen az epikaiban és líraiban találhatók.

Nem szándékom elmondani ezúttal a magyar háborús irodalom és költészet hosszas történetét; lehetetlen azonban, hogy ez érdekes fejlődéstörténetnek egy-két főmozzanatára egy pillantást ne vessek.

Beöthy Zsolt ezredéves ünnepélyeink alkalmából írt nevezetes könyvecskéjét, *A magyar irodalom kis tükrét*, egy volgamenti magyar lovas vitéz jellemrajzával kezdi meg, éppen azokat a vonásokat emelvén ki benne, melyek őt, mint vitéz harcost mutatják be. Ennek a magányos lovasnak képét szimbolizálásra használván föl, vele nemcsak az ősi magyarság harcias életmódjából, hanem a magyar szellemnek mivoltából és fejlődéséből is sokat megmagyaráz, éppen azt, amit irodalmunk főj elleniének ismerünk: a harcias, nemzeti alaphangnak érvényesülését. Ez irodalmunk és költészetünk legfőbb nemzetnevelő értékének titka.

Honfoglaló küzdelmeinknek eddig ezer – adja Isten, még sok ezer! – évre szóló, elhatározó hadi eseményei voltaképen kétszer ihlették meg költészetünket: először a pogánykorban, a mondalalkítás s az állítólagos naiv eposz alkotása idején, azután a XIX. század elején, Vörösmarty költészetében. Mennyi értékes motívum lett ezek révén tulajdonává kultúránknak, melyeket az iskola is fölhasznált a nemzeti nevelés céljaira. Ami nemzeti erőt Vörösmarty ki tudott fejteni ősi mondavilágunk kincsesbányáiból az utána

bekövetkezett kor nagy szellemi harcai számára, az azóta újra és újra megismétlődőleg érezteti erejét az iskola munkájában, mert a magyar hősmondák s késői földolgozásaik iskolai tárgyalásuk alkalmával mindannyiszor szerencsésen helyezik bele a tanulót, kicsinyt és nagyot egyaránt a hazafias, nemzeti légkörbe, melynek megteremtését az iskola számára oly fontosnak mondtam.

Középkori háborúink mondaalakító hatása talán nem volt oly erős, mint a honfoglaló küzdelmeké, aminek oka a magyar keresztény középkor általános jellemében rejlik. A magyar lovagiság, a magyar középkori harcok egykorú irodalmi emlékeinek alakulását akadályozókig befolyásolta a vallásos szellem buzgósága; ez ugyan sohasem vitte a magyart a túlzó vallási fanatizmus karjaiba, de mégis határozott bélyeget nyomott szellemi életünkre. Pedig, hogy a mi középkorunkban sem hiányzanak a fényes lovagi haditettek, arról nemcsak a magyar történelem lapjai, hanem a száraz királymondáinkon fölépült későbbi, ismét XIX. századi költészetünk remekei is szólnak. Vörösmarty *Cserhalomja*, Arany *Toldi szerelmének* olaszországi hadi epizódjai mindmegannyi értéke a mai irodalmi tanításnak is.

A magyarság önvédelmi harcai között a legnagyobb, leghosszasabb a kétszázados török háborúk folyamán játszódik le. Ennél gazdagabbat hősi önfeláldozó küzdelmekben, ragyogó vitézi

tettekben alig mutathat föl bármely nemzet története. És mikor Tinódi Lantos Sebestyén harcos krónikáiban, de még inkább Zrínyi Miklós-nak, a költőnek nagyszerű nemzeti műéposzában e harcok apotheozisát, a magyar nemzet katonai erőnyeit, a háború nemzeties erő kifejtésének szebbnél-szebb, lélekemelő példáit tudjuk bemutatni az ifjú nemzedéknek, elmaradhat-e a nevelő hatás, nem kell-e föltétlenül létrejönnie annak a nemes enthuziazmusnak, mely mintegy rejtett lelki raktárban összegyűjtetvén a nemzet fiainak lelkében, kellő időben, a mostanihoz hasonló alkalmakkor elemi erővel tör ki az ifjilétekből s szül újra hősi kort, hatalmas vitézi tetteket?

Valóban a nemzeti irodalom tanítása, mint a nemzeties, hazafias érzésre – s ha kell – nemzetvédő harcokra nevelő eszköz, amivé a szabadságharc utáni időkben fejlődött, nem vallott kudarcot. A mai hősi kor küzdelmeiben az a szellem diadalmaskodik, melynek biztos elterjesztéséhez az utolsó félszázad iskolája hathatósan hozzájárult a nemzeti történelemből és nemzeti irodalomból meríthető erők fölhasználásával.

Mindaddig, míg a magyarságnak idegen ellenségekkel kellett küzdenie, harcai és háborúi bőven táplálták epikai költészetét. Amint azonban a nemzet sorsának további alakulásával mindjobban olyan helyzetbe került, hogy sorsának voltaképeni gondozására szánt erővel, saját

fejedelmével, sőt sokszor saját fiaival került szembe, mindinkább az ebből a keserű helyzetből fakadó hol fájdalmas, hol gúnyos érzelmvilág lépett elő háborús költészetében. Az epikai jelleg háttérbe szorult a lírai elől.

Kurucköltészetünkben, a XVII. századvégi s a XVIII. század elejébéli szabadságharcok monumentális művészi emlékében van ugyan némi epikum is; bár ennek termékeit Eiedl Frigyes újabb kutatásai eredetük tekintetében kétséges értékűekké tették. Azonban ezektől a problematikus balladáktól eltekintve is bizonyos, hogy a kurucköltészetben a lírai elem az uralkodó. Tábori jellegű költészet ez és főképen azoknak a gazdag érzelmeknek ad hangot, melyek a Thököly és Rákóczi nemzetszabadító harcainak viszontagságai, epizódjai közepette véghetetlen változatos-sággal töltötték el a kurucháborúk katonáinak szívét. Mintha közelebb is jött volna ezzel a liraisággal a háborús motívumok költői világa az újkor emberéhez. Mennyivel inkább fogékony a jelenkor fia erre a szubjektív hangra, mely a kurucköltészet lírájából hangzik feléje, mint arra a tárgyiasagra, mely eposzok s nagyobb háborús elbeszélő költemények méltánylásához szükséges, azt világosan bizonyítja az, hogy a kurucköltészet – bár eredő forrásai, a XVII. század magyar politikai viszonyai régen elszikkadtak – ma is mély megindulással dobogtatja meg a szíveket. A kurucköltészet épen az utolsó évtizedeit-

ben lett az ifjúság hazafias érzésének egyik leg-
hatásosabb nevelő eszközévé.

Az egykor eltemetett s újra föltámadt kuruc-
költészet sohasem fogja többé elveszíteni honfi-
érzést nevelő erejét, fölújult dallamai hangzanak
föl a mai események forгатagai között, példái és
motívumai érvényesülnek a mai háború költé-
szetében is, pedig e mai harcok részleteiben
semmi rokonság, semmi hasonlatosság sincs a
kurucharcok epizódjaival.

Legutolsó szabadságharcunk legendás mivoltát
a nagy célnak és a bámulatos önfeláldozás hősi
eseményeinek glóriája aranyozza be. Ennek az
alig egy esztendőre terjedő hadjáratnak kapcsola-
tatai irodalmunkkal és költészetünkkel minden
eddigi vonatkozásnál világosabban állnak előtt-
tünk. A kifogyhatatlan költői versenyben, mely
a szabadságharc költői motívumainak feldolgo-
zásában nyilvánul, a magyar irodalom és költé-
szet legnagyobb géniuszai vesznek részt egyidő-
ben; élükön maga a magyar nép, melynek saját
költészete éppen ekkortájt lesz tudatos művészi
termékké; azután a magyar lant és magyar toll
legnagyobbjai: Petőfi és Arany János, Vörösmarty
és Tompa Mihály, Vajda János, Tóth Kálmán
és a többiek – – vájj ou ki tudná hamarosan
mind felsorolni őket: ki volt dicsőbb, ki volt
nagyobb? Szabadságharcunk összefüggésben az
irodalommal egyúttal ismét visszaállítja a kap-
csolat minden nemét, mert nemcsak líránkat

inspirálja, hanem epikai költészetünket is megihletti azokban a szebbnél-szebb elbeszélésekben és regényekben, melyeknek hosszú sorát minden idők legnagyobb magyar elbeszélője, Jókai Mór éppen a szabadságharc epizódjainak ihletett művészi földolgozásával indította meg s melyeknek költészete napjainkig sem apadt el soha. Ha semmi másra nem gondolnánk ebből a gazdag irodalomból, mint Petőfi és Jókai költészetére s annak hatására az ifjú lélekben, már akkor is tipikusan jeleztük a nagy pedagógiai erőt, mely ennek a háborús korszaknak irodalmában rejlik s melynek fölhasználása évtizedek óta rendes eszköze a honfiérezést nevelő magyar irodalmi oktatásnak.

A nemzeti harcaink centrumát kitevő török háborúk és összes szabadságharcaink a tábori költészetten kívül a háború és irodalom összefüggésének még egy nevezetes eredményét teremtették meg, katona-költőink hosszú sorát. Balassa Bálinttól kezdve, ki a vitézi életnek rajzául szolgáló híres *Kalona-énekében* a harci élet apothéozisát zengi, Petőfiig, ki az *Egy gondolat bánt engemet* kezdetű rapszodiájában a hősi halálnak ragyogó dicsőségét rajongó, jóslatos lélekkel rajzolja meg, a katonaköltők nagy serege sorakozik. A magyar kard és a magyar lant fogalma szorosan összeszövődik egy képpé s ennek nagyobb, példaadóbb ereje van más népek – főleg a németek – patriotikus irodalmában fölhalmo-

zódó értekezéseknél, mik a hősi halál teoriájáról szólnak.

A magyar irodalom s a magyar költészet eleven-ségénél és fogékonyságánál fogva nem zárkózott el a XIX. században más nemzetek háborúi elől sem; a nagy francia háborúknak eseményei a XVIII. század végén s a XIX-iknek elején nem egy akkori költőknek lelkében pendítettek meg egy-egy búrt, de leginkább Vörösmarty és Arany voltak különösen érzékenyek e tárgykor iránt; a lengyel nemzeti fölkelések harcai, az 1859-iki krími háború Vörösmartynak egy-két gyönyörű lírai hangját csalták ki lelkéből; közülök hirtelesen csak a költő hattyúdalára *A vén cigányra* gondolok, melynek mélysége a világ legnagyobb költőinek legművészebb alkotásaival vetekedik. És mindezek annál értékesebbek, mert nem voltak összefüggés nélkül a költő szívében lakó nemzeti érzésekkel.

E futólagos áttekintés nyomán is mily gazdagság tárul elénk. Mennyi kincs a nemzeti nevelés eszközeinek tárházában. Földolgozásuk mily fontos és mily érdekes munkát szab irodalmi oktatásunk elé.

Semmi kétség, hogy ebben a tekintetben nevelveoktató munkánk tervszerűsége nem hagy fönn semmi kívánni valót. A nemzeti irodalom tanítása iskolai szervezetünk egész rendszerének megingathatatlan alapját alkotja. Amint a magyar irodalmi oktatás a XIX. század második

felében kialakult, azonnal fölismerte az említett értékeket, hamarosan elfogadta a tudomány kiderítette tételt, mely szerint nemzetünk szellemi küzdelmeinek, de harcainknak és háborújoknak alakító ereje is világosan érvényesült irodalmunk fejlődésében s miként a politikai, leggyakrabban háborús eseményekkel kapcsolatban született meg bázisa az egész magyar nemzeti irodalom értékelésének, úgy lett a magyar történelemmel együtt a magyar irodalom, éppen említett sajátosságánál fogva, nemzeti nevelésünk sarkkövévé.

Hogy mily providenciális ereje volt nemzeti nevelésünknek, mely étherszerű finomsággal át-meg átjárta a magyarság minden rétegét, annak áldásos eredményeit mai hősi világunkban látjuk. Új hős korunk nagyszerű részletein, az ismét világra szóló magyar vitézség fényes tettein minden személyes bánatunk és aggodalmunk mellett megittasodik lelkünk; éppen azért azonban ne feledjük el, hogy e hőskor létrejöttének dicső érdeméből megfelelő részt juttassunk nemzeti irodalmunk sajátosságainak és az ezeken alapuló magyar nevelésnek.

Az ember úgy van alkotva, hogyha egy ideig szívesen időz is a múltak világában, egész valójával azonban mégis inkább a jelennek, saját korának gyermeke, ahhoz fűződik minden érzése és vágya. A jelent akarja ismerni; gyakran a jövőt is, bár tudja, hogy az lehetetlen.

Bármily korainak, szinte lehetetlennek látszik

egyelőre annak kutatása, hogy a mai nagy Háborúnak milyen hatása lesz nemzeti irodalmunk alakulására, a háború és az irodalom kapcsolataira vonatkozó általános fejtegetések befejezéséül mégis önkénytelenül az a kérdés vetődik föl bennünk, hogy vajjon megalakult-e már a kapcsolat, a kölcsönhatás a mostani háború és az irodalom között?

Próbáljuk meg beletekinteni e kérdés anyagába. Ne számítsunk azonban arra, hogy végleges tételeket hozhassunk ki vizsgálódásainkból. Mint ahogy most még nem tudjuk megmondani, milyen lesz a világ térképe az események dúló viharának elzúgása után, vagy hogy minő hatása lesz a háborúnak pl. a világgazdaság, a technika, a nemzetközi jog és sok minden egyébnek, az emberiség életének összes funkcióira nézve, éppen úgy nem lehet előre megjósolni azt, miként fogja e nagy kataklizma az irodalmat, az egyetemeset és a nemzeti irodalmakat befolyásolni.

Szemünk előtt történt és mindnyájan láttuk, miként alakult át az egész világ a háború hatása alatt, mint szorult háttérbe minden egyéb működése az életnek, mely nem erre a körre vonatkozott. Az irodalmi élet megszűnt, eleinte éppenséggel nem olvastunk semmi egyebet, mint a háborúra tartozó híreket és tudósításokat; az újság – melyre hihetetlen munka és nagyfonságú szerep, de egyúttal óriási felelősség is háruult – az újság lett egyedüli jelensége az iro-

dalomnak, mely nem veszítette el értékét. Nagy vonásokban ma is így vagyunk, hogy bár lelkünk belefáradt, mégis kötelességszerűen e nagy sorsfordulatnak tartjuk fönn majdnem egész érdeklődésünket.

Az első rettentő hatásból való fölocsúdás után azonban a modern kor óriási gyáripari szelleménél fogva elkezdte ontani termékeit a háborús irodalom véghetetlen, kifogyhatatlan termékenységgel, úgy, hogy áradatával szinte elnyomott már bennünket. Különösen a német irodalom végzett óriási munkát e téren, bizonyítékául a német szellem óriási felsőbbségének, melyet egy percig sem bénított meg az, hogy a nemzet milliói vonultak fegyver alá. A német irodalom beakarta és be tudta bizonyítani, hogy a német nemzet minden téren győzi erővel és diadala biztosítva van. Ez az irodalom azonban óriási termékenysége mellett voltaképen szűkkörű volt. Eöpiratok százai, irodalmi termékek ezrei születtek önállóan és folyóiratokban, melyek mind a háború kapcsolatait fejtegették az anyagi és szellemi művelődés legkülönbözőbb területeivel. Hogy minő nagy ez a termékenység, azt legjobban igazolja az a bibliográfiai jegyzék, melyet a német könyvkereskedelem *Deutsche Kriegsliteratur von Kriegsbeginn bis Anfang Dezember 1914* címen az elmúlt év végén kiadott. Ez a háború első négy hónapjára vonatkozólag 1400 német háborús könyvet és röpiratot regisztrált;

ugyanakkora folytatását pedig 1915 márciusában bocsátotta közre a leipzig-i Hinrichs-cég.

Mindez nagyon fontos, nagyon érdekes, főleg annál az alaphangnál fogva, mely ez irodalmon végigvonul. Az említett aktuális háborús irodalomnak jellege ugyanis általában bizonyos pedagógiai irányzatot árul el. A nemzetközi áldozatkészség csalóka ideáljaiból kiábrándult németiség egész erejével keresi a kivezető utat, még pedig nemzeti voltának teljes érvényesítésében. Ennek magyarázatára, ennek hirdetésére nem sajnál újra meg újra fölszólalni mindenki, aki tollat tud forgatni. A német tollnak ma majdnem olyan fontos szerepe van, mint a német kardnak. Hogy ez irodalomnak tendenciája nagy pedagógiai nyereségeket rejt magában, teljesen bizonyosnak látszik, – mindamellett azonban ez nem az az irodalom, melynek termékei maguk maradandó értékűek s mely a háború és irodalom kapcsolatának igazi, örök időkre értékes jelenségeit képviselné. Ez utóbbiakat, melyek valaha csakugyan nemzetnevelő értékekké fognak emelkedni az utókor előtt, a szépirodalom és költészet területén kell várunk. A német szépirodalom sem maradt el a háborús irodalom egyéb, eddig említett termékei mögött mennyiség tekintetében. A nagyobb alkotások az epika és dráma terén hiányzanak ugyan, – ami van, csekély értékű alkalmi termék. Ez azonban természetes. De annál gazdagabb és értékesebb a németek mai

hazafias, háborús lírája. Mintha a száz év előtti német szabadságharcok lírája támadt volna föl újra, de megszázsorozódva. Nem az a fontos, hogy hozzávető, de nem túlzó számítás szerint a milliót is meghaladja a német háborús versek száma, melyek a különböző újságokban és folyóiratokban, továbbá több mint száz külön verskötetben és anthológiában megjelentek, hanem az, hogy a német költészet mai jelesei mind megszólaltatták lantjukat és soha el nem múló művészi igazsággal adtak kifejezést a nemzet közérzéseinek: lelkesedésének, honszerelmének, haragjának és égő gyűlöletének egyaránt; ugyancsak ez érzelmeket megszólaltatták hatalmas kórusban az új idők most született dalmokai is.

S ha nem tekinthetjük is az eddigi harcias költészetet olyannak, mely lezárja e háborúnak kapcsolatát az irodalommal, egy bizonyos, az, hogy e százezer és millió harci dalból néhány klasszikus szépségű költemény már eddig is belekerült a német költészet kincsházába.

Vajjon hogy áll e tekintetben a mi irodalmunk?

Háborús irodalmunk egy része – természetesen elenyészően csekély mértékben az óriási némethez képest – nálunk is a jövő paedagogiai jelentőségű alakulásának szentelte termékeit s ebben nem kevésbé mély indítékok vezették gondolkodóinkat, mint a hű szövetséges nemzetét. Röpirataink, cikkeink, fejtegetéseink, háborús előadásaink igényeinkhez képest ne-

künk is szép számmal termettek. De vajjon föl-
 emelkedett-e irodalmunknak szorosabban a nem-
 zeti lélekhez szóló része, költészetünk, abból a
 sülyedésből, melyet Arany János már egy ember-
 öltővel ezelőtt lesújtó szóval jelzett, *kozmpolita*
költészetnek nevezvén szépirodalmunk újabb fej-
 leményeit? Természetes, hogy a mi irodalmunk
 sem nyújthatott se epikai, se drámai tekintetben
 értékes alkotásokat a mai háborús eszmevilággal
 kapcsolatban; ami ezeken a mezőkön termett,
 mind a napi szükséglet efemer jelentőségű ter-
 mése volt. Ellenben bizonyos, hogy a magyar
 lírai költészet, mely a nagy háborúval kapcsolo-
 atos érzéseket törekedett kifejezésre juttatni,
 szokatlan lendülettel emelkedett ki addigi kozmo-
 politizmusából, léhaságából. Az idegen, dekadens
 irányoknak széles körben voltaképp soha meg nem
 értett poétái teljesen elhallgattak, miután a nagy
 nemzeti lendület magaslatáig lelkük struktúrájá-
 nál fogva fölemelkedni nem tudtak. Viszont egy-
 néhány megmaradt régi jelesünk mellett, kik
 nemzeti hivatásukat sohasem feledték el, nagy
 számmal támadtak új dalnokok, ma még tán
 ismeretlen nevűek, kik igazán közérzéseket dalol-
 tak nemzetük nevében s kik a szunnyadó nem-
 zeti költészetet ismét fölébresztették majdnem
 félszázados álmából. Közülök egy-kettőnek pedig
 már is fölkapta nevét szárnyára a hír.

Engemet kezdettől fogva érdekelt ez az alaku-
 lás, s már a háború elejétől fogva rendszeresen

gyűjteni kezdtem a magyar háborús líra termékeit. Mint mindenféle gyűjtemény, természetesen az enyém is hiányos, de az így összekerült 8000 magyar háborús vers gyűjteménye, mely még bizonyára legalább annyival gyarapodni fog s mely a Paedagogium magyar irodalmi szemináriumának lesz a maga nemében bizonyára páratlan s tudományos szempontból is értékes háborús emléke, mégis azt bizonyítja, hogy a nemzeti lélek nem halt meg, csak szunnyadt a magyarság szívében.

Hogy mi lesz mindebből a jövőnek is igazi értéke, ma még nem tudnók világosan kijelölni s bár többszörösen fölmerült, sőt költői forrásban is jelentkezett a kérdés, hogy lesz-e a mai harcoknak Petőfije, kérdésre sem lehet világos és végleges feleletet adni. Vannak, kik tagadják ennek lehetőségét, mert szerintük a mai harcok nem nemzeti létünkért folynak s nélkülözik azt a nagy ihlető erőt, mely a XIX századi szabadságharc költészetét szülte; – én azonban azt gondolom, hogy a tagadás álláspontján levők lehetnek esetleg jó esztétikusok, de bizonyára kevésbé jó politikusok.

Hogy a mai harcok mélyen érintik a magyarság nemzeti érzéseit, annak legdöntőbb bizonyítékát abban látom, mennyire részt vesz e háború költészetében a néplélek alkotó ereje. Katonadalaink s népies eredetű költeményeink sűrűn teremnek a háború kezdete óta s az érdekelt irodalmi körök már-már egy háborús népköltési

kötet kiadására gondolnak. Ez az igazi biztató jel irodalmunk jövőjének alakulására. A nagy XIX. századi virágkort is a nép költészete érezte meg előre. Bátran állíthatjuk, hogyha lesz maradandó érték a jelen s a jövő magyar költészetében, az bizonyára ismét a nemzeti érzelmek forrásából fog fakadni s irodalmunknak eddig is becses nemzetnevelő erejét fogja gyarapítani.

Hogy az iskola mindabból, amit háborús irodalmunk termelt, egyelőre még keveset használhat föl nevelő munkájában, az természetes. A helyes ítéleteknek meg kell alakulniok, az értékeknek meg kell állapodniok, amire bizonyos idő lefolyása szükséges. Nekem azonban, ki nemcsak a németek háborús irodalmának fejlődését, hanem a magunkéét is figyelemmel kísértem, erős meggyőződésem, hogy e napok költészete meg fogja termékenyíteni irodalmi oktatásunk anyagát is s irodalmi olvasókönyveink rövid idő múlva nem egy becses gyöngyszemet fognak ez elzúgó tengeráradatból a jövő számára megmenteni.

A nagy világháborúból kifolyólag pedig, melyben nemzetünk annyi méltatlan feledés után hadi erényei, a régi magyar erényeknek föltámadásával ismét világhírre emelkedett, fölemelő érzések forrásául alakuljon ki mindnyájunkban az a tudat, hogy a Volga melléki lovas csakugyan mindenkor nemcsak az ősi magyarság életmódjának, hanem a magyar szellem erős turáni mivoltának is örök szimbóluma fog maradni.